

ЗА НОВИ ПРИСТУП СОКРАТСКОМ ПИТАЊУ: СКОРАШЊА И БУДУЋА ИСТРАЖИВАЊА*

Прошло је петнаест година откако је Габријеле Ђанантони (Gabriele Giannantoni) издао своје дело *Socratis et Socraticorum reliquiae*¹ и скренуо пажњу научног света на „мања” и „најситнија” сведочења о Сократу. Једна од најкрупнијих заслуга овог дела било је то што је показало да се сократском питању може прићи само ако се полази од анализе сократске античке *књижевности*, а посебно од *Югои* значајнијих ученика Софронисковог сина. Најновија истраживања² делимично су потврдила ову претпоставку, а делимично су је и превазишла, остајући код неопходности да се реконструишу поједини аспекти сократске мисли, водећи рачуна, колико је то могуће, о *целовитост* и слике Сократове личности коју су створили и потврдили његови ученици – али да се при томе не превиди подела на „сократовце осниваче школе” и на „сократовце који нису основали школу”. Показало се да Сократ који се постепено појавио као последица оваквог херменеутичког приступа није заснован само на Платоновим дијалозима³, већ и на великом броју других сведочења (мање или више „споредних”), коначно ослобођених сувишних поређења и узора.

У овом контексту парадигматичну вредност добија најновија оцена Ксенофонта⁴, исувише често читаног као писац чије се дело и постојање може посматрати само у поређењу са Платоном, пре него као неко ко је имао схватања и био способан да нешто пренесе *независно од својих савременика*.

Научни скуп *Colloque International de Philosophie Ancienne „Xénophon et Socrate”*

* Превела с италијанског Ана Петковић.

¹ *Socratis et Socraticorum reliquiae*, collegit, disposuit, apparatus notisque instruxit G. Giannantoni, Bibliopolis, Napoli 1990. Тренутно је у припреми дигитални хипертекст издања *Reliquiae*, који је приредио Емидио Спинели (Emidio Spinelli), уз техничку сарадњу Ђ. Јаноте (G. Iannotta), А. Манкије (A. Manchi) и Д. Папита (D. Paritto) и координацију В. Челуприке (V. Celluprica). Он садржи текстове које је прикупио Ђанантони, као и Индексе извора и имена који се налазе иза два нова Додатка (потпуног текста Аристофанових *Облакиња* и Ксенофонтових списа о Сократу).

² Као присталице „ренесансе” студија о Сократу, која је предмет овог нашег излагања, наводимо Доналда Морисона (Donald Morrison), Луи-Андре Дориона (Louis-André Dorion), Мишела Нарсија (Michel Narcy) и Ливија Росетија (Livio Rossetti), а да при томе ни у ком случају не желимо да изједначимо њихове различите ставове.

³ Сократ, као резултат искључиво Платоновог сведочења, јесте Сократ Грегори Властоса (Gregory Vlastos) и, претежно, научника из Северне Америке. Бројне монографије издате у Сједињеним Америчким Државама од почетка деведесетих година односе се готово искључиво на *Plato's Socrates*, како гласи наслов једног од најпознатијих издања двојице аутора Т. С. Brickhouse и N. D. Smith (Oxford University Press, New York–Oxford 1994).

⁴ Раци се о ревизији која, у англосаксонском подручју, није ограничена само на текстове Доналда Морисона (чијем перу припада сада већ класични чланак *On Professor Vlastos' Xenophon*, у *Ancient Philosophy* VII, 1987, стр. 9-22). Зборник студија које је приредио Паул ван дер Верт (Paul Van der Waerdt: *The Socratic Movement*, Cornell University Press, Ithaca NY 1994) показао је да и у Сједињеним Америчким Државама постоје истраживачи који се не баве само Платоновим Сократом, већ, у овом конкретном случају, и Ксенофонтовим Сократом. Овоме треба прикључити и прецизни коментар за *Memorabilia* аустралијанске научнице Вивијен Греј (Vivienne J. Gray, *The Framing of Socrates. The Literary Interpretation of Xenophon's Memorabilia*, Steiner, Stuttgart 1998). Као потврда за овакве тежње у истраживању може послужити и последња свеска часописа *Ancient Philosophy* (XXIII, 2003). Чланак Дејвида Ђонсона (David M. Johnson) *Xenophon's Socrates on Law and Justice* (стр. 255-281), садржи један брижљиви осврт на Морисонов чланак *Xenophon's Socrates on the Just and the Lawful* који је изашао у истом часопису 1987. године (VII, стр. 329-347). Сада можемо очекивати спреман Морисонов одговор у једном од следећих бројева *Ancient Philosophy*..

који се одржао у Екс-ан-Провансу од 6. до 9. новембра 2003. године на иницијативу Алонса де Тордезиља (Alonso de Tordesillas, Université de Provence, Aix) и Мишела Нарсија (Michel Narcy, CNRS, Paris), представља можда један од најуспелијих покушаја да се Ксенофонт ослободи ограничења „филозофске супериорности” Платоновог сведочења. Разноврсност и спекулативно богатство тема формулисаних током излагања на конференцији, али пре свега особеност ових тема у односу на теме које обрађује Платон, учинили су да се открије један потпуно нов Сократ, достојни *alter ego* Платоновог Сократа. Можемо се, на пример, наћи пред једном *dialektik*^{3/4} *tšcnh* која је чврсто везана за концепт појма ^{TM}*gkr̥teia* и која је стога изразито морална (Jean Baptiste Gourinat: *La dialectique de Socrate selon les Mémoires de Xénophon*; Hugues-Olivier Ney: *Ya-t-il un art de penser? La techne manquante de l'enseignement socratique dans les Mémoires de Xénophon*), или пред „вештином” дијалектике која није толико усмерена на то да оспори Сократове противнике, као код Платона, већ је њен циљ пре *paide...a* пријатеља и саговорника (François Renaud: *Les Mémoires de Xénophon et le Gorgias de Platon. Étude comparative des stratégies de questionnement*, Livio Rossetti: *Savoir imiter c'est connaître: le cas de Mémoires III, 8*). До ког степена је код Ксенофонта једна слична идеја „моралне” дијалектике повезана са Сократовом концепцијом језика, и у коликој мери та концепција зависи од софисте као што је Продик, показао је Алонсо де Тордезиља (*Socrate et Prodicos dans les Mémoires de Xénophon*). Реферати Луи-Андре Дориона (Louis-André Dorion: *Socrate et l'oikonomia*), Ване Николаиду-Кирјаниду (Vana Nikolaïdou-Kyrianiidou: *Autonomie et obéissance. Le maître idéal de Xénophon face à son idéal de prince*) и Доминга Пласида (Domingo Placido: *L'historicité du personnage de Socrate dans l'Économique de Xénophon*) нагласили су како је Ксенофонов етички модел Сократа у схватању појма *kalok̥gaq...a* дубоко инспирисан политичким аспектима, пре него паидеичким. У једнакој мери ово се односи и на појмове *o* кој и *p̥ōlij*, две реалности којима могу управљати једино и искључиво моралне врлине једног *basilik̥ōj čn̥g*. Легалистичко схватање етике карактеристичан је елемент и Сократове религиозности код Ксенофонта, као што су утврдили Томас Калво (Tomás Calvo: *La religiosité de Socrate chez Xénophon*) и Алесандро Ставру (Alessandro Stavru: *Socrate et la confiance dans les agraphoi nomoi [Xénophon, Mémoires IV, 4, 19-25]. Réflexions sur les socratiques de Walter Friedrich Otto*)⁵. Чак и учење о *уис* овде добија специфично морална обележја (Donald Morrison: *Le Socrate de Xénophon et la psychologie morale*; Michel Narcy: *Socrate et son âme dans les Mémoires*).

Успевајући да избегне погубно поређење са Платоном, конференција у Ексу изнела је на видело спекулативно богатство Ксенофоновог Сократа, отварајући пут за развој нових истраживања сократског питања.

*

Други подстицаји за један научни приступ, који је усмерен на обнављање пуног достојанства Ксенофоновог сведочења, потичу директно од Луи-Андре Дориона. Пошто је објавио прву књигу *Memorabilia* у издању *Les Belles-Lettres*, чији је текст поново приредио Мишел Бандини (Michel Bandini)⁶, и пошто је уредио монографски број часописа *Les Études*

⁵ Интерпретација Сократа класичног филолога и историчара религије Валтера Ота (Walter F. Otto) нераскидиво је везана за Ксенофоново сведочење. Од његових неиздатих списа о Сократу (око 2000 страна рукописа) у штампани се налази, у италијанском преводу, курс предавања одржан у Кенигзбергу током 1943-1944. године: *Socrate e l'uomo greco*, a cura di A. Stavru, Marinotti, Milano 2005.

⁶ Xenophon. *Mémoires*, livre I, texte établi par M. Bandini et traduit par L.-A. Dorion, Les Belles Lettres, Paris 2000.

Philosophiques (2004/2) о Ксенофоновом Сократу (са текстовима Дориона, Мишела Нарсија, Вивијен Греј, Доналда Морисона и Алда Бранкачија (Aldo Brancacci), Дорион управо приводи крају коментарисани превод остале две књиге *Memorabilia*.

Указивање посебне пажње изворима о Сократу пре и мимо било каквог поређења са Платоном, карактерише и први број часописа чији су уредници Андре Лакс (André Laks) и Мишел Нарси. Овај часопис садржи низ текстова посвећених Сократовим сложеним фигурама (упућујемо на чланке Луи-Андре Дориона, Клауса Деринга (Klaus Döring), Жан-Баптиста Гурина (Jean-Baptiste Gourinat), Себастијана Алара (Sébastien Allard), Ливија Росетија (Livio Rossetti), Алда Бранкачи (Aldo Brancacci) и Франческе Алесе (Francesca Alesse)⁷.

Иако се чини да је овакав приступ данас својствен понајпре истраживачима са француског говорног подручја (Французима и Канађанима, у случају Дориона), циклус предавања која је одржао Ливио Росети у Напуљу показује да овај приступ почиње да се афирмише и у Италији. На симпозијуму под називом *L'universo dei dialoghi socratici* који је одржан од 26. до 30. јануара 2004. године у Напуљу, Росети је заправо показао да се парадигма изнесена у Ексу може применити и на обиман *corpus* који сачињавају *Sokratikoi Logoi*, списи од пресудног значаја за реконструкцију и тумачење динамике сократског дијалога. Ако се ови *Logoi* разматрају као целина чији је Платон део, али само један део, онда је могуће створити представу о константама, обележјима, унутрашњој логици и развојним линијама рода и стога видети у новом светлу једно књижевно и филозофско раздобље. То са једне стране значи схватити да су такозвани „мање значајни” сократовци били нешто више од обичних Платонових савременика, а са друге стране одредити оквире контекста у коме је Платон писао и потврдио се, и на тај начин указати на разлоге његове ненадмашне величине⁸.

*

Као очигледан наставак научног скупа у Ексу и Росетијевог напуљског семинара одржао се скуп *Prime Giornate di Studio sulla Letteratura Socratica Antica*⁹ у Сенегалији (Анкона) од 17. до 19. фебруара 2005. године на иницијативу Одељења за филозофију Универзитета у Перуђи (дакле, лично Ливија Росетија) у сарадњи са Општином града Сенегалије и под покровитељством неколико важних културних институција (International Plato Society, Centre d'Études sur la Pensée Antique „Kairos kai Logos” из Екс-он-Прованса и Istituto Italiano per gli Studi Filosofici из Напуља). После овог скупа постало је још очигледније да је неопходно створити један појам о Сократу који није заснован искључиво на Платоновом сведочењу. При пажљивом проучавању извора долази се, наиме, до закључка да је процес

⁷ Број часописа *Philosophie Antique* који је изашао 2001. године (Lille, Presses Universitaires du Septentrion) заправо носи наслов *Figures de Socrate*. Он представља полазну тачку једног артикулисаног програма истраживања и настао је на иницијативу Мишела Нарсија и Габријела Банатонија уз подршку CNRS у сарадњи са Centro di Studio del Pensiero Antico.

⁸ Ова и друге битне поставке које се тичу настанка и развоја Сократових дијалога основна су тема и следећих Росетијевих радова: *Le dialogue socratique in statu nascendi*, у *Philosophie Antique* I (2001): *Figures de Socrate*, стр. 11-35; *The Sokratikoi Logoi as a Literary Barrier. Toward the Identification of a Standard Socrates*, у *Socrates 2400 Years Since His Death*, ed. V. Karasmanis, ECCD, Athina 2004, стр. 81-94; *Le contexte littéraire dans le quel Platon a écrit*, у *La Philosophie de Platon 2*, ed. par M. Fattal, L'Harmattan, Paris 2005, стр. 51-80.

⁹ Презентација овог скупа са програмом, апстрактима и уводним текстовима доступан је на *on line* сајту www.socratica2005.info.

„сократизације” филозофије који се одвијао у Атини у првој половини IV века пре н.е., захваљујући широком распрострањивању *Swkratiko` IŃgoi*, изашао изван оквира *corpus platonicum* и наметнуо се као једна књижевна појава без преседана, и то таква да је угрозила сваку другу врсту филозофског дискурса (Livio Rossetti: *L'invenzione dei dialoghi socratici: un fatto quanto innovativo?*)¹⁰. Поступке Сократовог *IŃgoi*, делимично потпуно иноваторског, а делимично смештеног у контекст реторско-литерарне традиције петог века, осветлили су Леонидас Баргелиотис (Leonidas Bargeliotis: *Identifying Some of the Dramatic Scenes of Socrates*) и Кендал Шарп (Kendall Sharp: *Socratics and Sokratikoi Logoi in Plato's Dialogues*). Како је књижевност великих ретора петог и шестог века утицала на текстове у којима су Сократови ученици бранили свог учитеља од оптужби, утврдили су Алонсо де Тордезиља (*Difesa di cause perse: la difesa di Palamede di Gorgia e le apologie di Socrate di Platone e di Senofonte*) и Мауро Тули (Mauro Tulli: *Isocrate storico del pensiero: Antistene, Platone, gli eristi nell'Encomio di Elena*). Мишел Нарси (Il discorso di Alcibiade nel Simposio platonico) и Елза Грасо (Elsa Grasso: *Socrate dans le Sophiste de Platon: juge ou prétendant?*) понудили су моделе за читање одломака из Платонових дијалога (тачније из *Гозбе* и из *Софисше*) на основу којих се могу разликовати или се чак директно супротставити Сократова мисао и мисао његовог најзначајнијег ученика. Сократовци Антистен и Аристип предмет су реферата Франка Трабатонија (Franco Trabattoni: *Antistene, Platone e l'uso dei piaceri nel Fedone*) и Ани Уркад (Annie Hourcade: *Aristippe: la sagesse, le plaisir et l'argent*). Из ових радова проистичу нека питања која су, често у име „правог Сократа”, била у средишту филозофских расправа у четвртном веку и целе филозофије хеленистичког периода.

Реферати посвећени Ксенофоновом Сократу следе линију научног скупа у Ексу, јер они доприносе схватању оних аспеката мисли Софронисковог сина који нису непосредно видљиви у Платоновим делима. У том смислу Емидио Спинели (Emidio Spinelli: *La parabola del Socrate senofonteo: da Labriola a Mondolfo*) начинио је једну тачну ревизију проучавања проблема Ксенофоновог Сократа у Италији, супротстављајући интерпретације Антонија Лабриоле¹¹ и Родолфа Мондолфа¹². Иг Оливије Неи (Hugues Olivier Ney: *Ame et corps: l'expressivité de l'invisible chez Socrate et Xénophon*) показао је како Ксенофонтска концепција теорије *yuc* која се у Ексу чинила обележеном у изразито моралном смислу, може исто тако допустити и „космолошку” ако не и управо „физичку” интерпретацију. Питања као што су појмови *kalokŃgaŃ...a* и *basile...a*, који представљају темеље за схватање основних аспеката мање познатог Ксенофоновог Сократа (у конкретном случају списка *О економији и Хијерон*), узели су у разматрање Александер Алдерман (Alexander Alderman: *Phronesis in Xenophon's Oeconomicus and Plato's Politicus*) и Стефан Шорн (Stefan Schorn: *Die Vorstellung des Xenophonischen Sokrates von Herrschaft und das Erziehungsprogramm des Hieron*).

Једна сесија скупа била је посвећена представљању информативних приручника о Сократу

¹⁰ На крају скупа дошло је до једне корисне расправе о основним импликацијама књижевног и филозофског феномена какви су *SwkratikoŃ lŃgoi* и о другим битним питањима која су настала у току рада конференције. Ову расправу, у којој су учествовали Марио Веџети (Mario Vegetti), Ђовани Казертано (Giovanni Casertano) и Ђовани Чери (Giovanni Cerri), водио је Мауро Тули (Mauro Tulli).

¹¹ A. Labriola, *La dottrina di Socrate secondo Senofonte, Platone ed Aristotele*, Stamperia della Regia Università, Napoli 1871. Недавно је Лабриолин текст био прештампан као увод за издање *Memorabili di Senofonte*, a cura di Anna Santoni, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano 2001.

¹² R. Mondolfo, „Socrate”, централно поглавље у *Moralisti greci: la coscienza morale da Omero a Epicuro*, traduzione italiana dal castigliano a cura di V. E. Alfieri, Ricciardi, Milano 1960 (прво издање: *Moralistas griegos: la conciencia moral, de Homero a Epicuro*, Imán, Buenos Aires 1941).

који су већ у продаји или у изради. *Plato Lexikon (I)* који је изашао 2003. године¹³ представио је Емануеле Вимеркати (Emanuele Vimercati). Ради се о једном приручнику који је неопходан за сваки рад на Платону будући да он омогућава чак и унакрсна истраживања одредница, морфолошких облика, израза, фразе, појмова и садржаја целог *corpus platonicum*. Емидио Спинели је представио електронску верзију *Socratis et Socraticorum reliquiaе* која је у припреми, а одликује се тиме што омогућава да се прегледају и визуализују коментари текста које је написао Ђанантони у *apparatus superior* штампаног издања. Друга новина која ће ускоро бити приступачна је Платонова библиографија коју је приредио Лик Брисон (Luc Brisson, *Pythia. Bibliographie platonicienne*), а представио Беноа Каstellнерак (Benoit Castelnégac). У поређењу са штампаним издањем овај CD-Rom, који су реализовали издавач Vrin и Conseil National du Livre, садржаће претраживач развијен у толикој мери да ће омогућавати претраживање библиографије на основу кључних речи, одломака из Платонових дела, личних имена аутора и основних тема секундарне литературе о Платону. Још један приручник у припреми јесте *Un Eutifrone interattivo. Il nuovo „Dialoga con Socrate”*¹⁴ (приредио Ливио Росети у сарадњи са Алесандром Тређијари [Alessandro Treggiari]) представља електронско издање претежно дидактичке намене, израђено на основу истоименог хипертекста који је приредио Росети 1995 године¹⁵.

*

Последњу карикатуру у овом јединственом низу догађаја представља Шеснаести симпозијум у Олимпији (од 25. до 30. јула 2005), који је организовало Olympiako Kendro Philosophias kai Paideias (дакле Леонидас Баргелиотис) у сарадњи са универзитетом и локалним грчким установама. Тема изабрана за овај скуп била је поново *Sokrates kai Sokratikes Scholes*, са рефератима који су се бавили Ксенофонтом и Антистеном, сократовским *œlegcoj* и Сократовом судбином у грчком свету. Истовремено с одржавањем Симпозијума изнесен је и предлог да се обнови античка Елидска школа (као што је познато, Олимпија се налази у Елиди) и може се рећи да таква иницијатива најављује добру перспективу за будућа истраживања на ову тему.

*

На крају овог прегледа треба приметити да херменеутичка парадигма настала као резултат скупа у Ексу и постепено утврђивана све до научног скупа у Сенигалији, још увек захтева много разјашњавања и продубљивања, пре него што би могла коначно да се установи као нови кључ за читање свих извора о Сократу. Али је исто тако очигледно да она заслужује да се стави на пробу, будући да се виде охрабрујући резултати постигнути до сада. У том смислу можемо се надати да ће „Prime” Giornate у Сенигалији и следећи научни скупови у новонасталој „другој” школи у Елиди постати редовна окупљања и да ће они у току следећих година успети да сажму нове импулсе у проучавању сократског питања који су дошли до изражаја сасвим недавно.

¹³ *Plato. Lexikon (I)*, a cura di R. Radice in collaborazione con I. Ramelli ed E. Vimercati, edizione elettronica di R. Bombacigno, Biblia, Milano 2003.

¹⁴ L. Rossetti, *Un Eutifrone interattivo. Tentazioni esegetiche dissociate*, soluzioni informatiche di A. Treggiari, Morlacchi, Perugia 2006.

¹⁵ У првој верзији, ово издање је изашло заједно са штампаним издањем *Platone, Eutifrone*, a cura di L. Rossetti, Armando, Roma 1995.

Алесандро Ставру

[у: ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЛАСИЧНЕ СТУДИЈЕ, 7, 2005, стр. 195-200]